

Migranten of Passanten?

Scandinavische vestiging in negende-eeuws Frisia

Bram van den Berg

Studentnummer: 4174534

b.vandenberg@students.uu.nl

Geschiedenis-Bachelor Eindwerkstuk (GE3V14054)

Begeleidend Docent: Bram van den Hoven van Genderen

Inleverdatum: 20 April 2016

Aantal Woorden: 9938

Inhoudsopgave

<u>Inleiding</u>	1
<u>Schriftelijke Bronnen</u>	7
<u>Archeologisch Bewijs</u>	17
<u>Conclusie</u>	27

Inleiding

Onder het jaar 850 vermelden de Frankische Annalen van Sint Bertijns (*Annales Bertiniani*) het volgende:

‘Rorik, de neef van Harald, die recent Lotharius ontrouw was geworden, bracht hele legers Noormannen op de been met een groot aantal schepen en verwoestte Frisia en het eiland van de Betuwe en andere plaatsen in de buurt door de Rijn en de Waal op te varen. Lotharius ontving hem in zijn trouw en schonk hem Dorestad en andere graafschappen, omdat hij hem niet kon bedwingen.’¹

Vermeld wordt hier dat ene Rorik aan het hoofd van een Noormannenleger gebieden in het huidige Nederland plundert en daarna van een Frankische keizer land ontvangt. De vraag die meteen opkomt is: wat gebeurde er met dit leger? Keerde het terug naar waar het vandaan kwam en bleef Rorik in zijn eentje achter om te heersen over een gebied dat hij zojuist aangevallen had? Of bleef het leger bij Rorik? Dit laatste lijkt het waarschijnlijkst. Rorik bleef met zekerheid tot 873 in Frisia heersen. Zodat de vraag zich opdringt of het leger zich, zoals bijvoorbeeld in Normandië gebeurde, in Frisia gevestigd heeft.² Bijna een eeuw geleden ging J. de Vries ervan uit dat er in Frisia sprake was geweest van Scandinavische kolonies en ook Gosses sprak van gevestigde Noormannenvorsten en hun volgelingen.³ In de jaren ‘60 kwamen er echter steeds meer twijfels over deze vermeende Noormannenvestigingen. In een *working paper* van het Instituut voor Prae- en Protohistorie aan de Universiteit van Amsterdam uit 1969 werden alle tot dan toe gedane archeologische vondsten in Nederland geëvalueerd, die met de Noormannen in verband werden gebracht.⁴ Deze werden, samen met een analyse van de schriftelijke bronnen, vergeleken met de bronnen die bekend waren over de Scandinavische vestiging in Engeland. Er werd gesteld dat door het zwijgen van de schriftelijke bronnen en het afwezig zijn van enige herkenbare Noormannencultuur in

---

¹ ‘Rorich, nepos Herioldi, qui nuper a Lothario defecerat, adsumptis Nordmannorum exercitibus, cum multitudine navium Fresiam et Batavum insulam aliaque vicina loca per Renum et Vahalem devastat. Quem Hlotharius cum comprimere nequiret, in fidem recepit eique Dorestadum et alios comitatus largitur.’: *Annales Bertiniani* (AB) 850: Reinhold Rau (ed.), *Quellen zur Karolingischen Reichsgeschichte* II (Darmstadt 1958)76 .

² *Annales Fuldenses* (AF) 873: Reinhold Rau (ed.), *Quellen zur Karolingischen Reichsgeschichte* III(Darmstadt 1960) 90-92; *Annales Xantenses* (AX) 873: Reinhold Rau (ed.), *Quellen zur Karolingischen Reichsgeschichte* II (Darmstadt 1958) 368-370.

³ Jan de Vries, *De Wikingen in de Lage Landen bij de zee* (Haarlem 1923); Izaak Hendrik Gosses, ‘Deense heerschappij in Friesland gedurende den Noormannentijd’ in: F. Gosses en J. F. Niermeyer (ed.), *Verspreide Geschriften* (Groningen 1946) 130-151.

⁴ Herman Hendrik van Regteren Altena e.a. *De Vikingen in de Lage landen: Getoetst aan de Danelaw* (Amsterdam 1971).

Nederland het niet mogelijk was om Scandinavische vestiging te bevestigen.⁵ Deze visie is lange tijd standaard geweest. Door de jaren heen zijn er echter veel archeologische vondsten bij gekomen, onder andere door de grote opgravingen in Dorestad in de jaren '70. Vooral twee Scandinavische zilverschatten, gevonden op het voormalige eiland Wieringen in de periode van 1996 tot 2001, hebben het debat over mogelijke Scandinavische vestiging heropend.⁶ En het onderwerp van de Scandinaviërs in Nederland blijft interesse wekken. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het succes van de populairwetenschappelijke uitgave *Vikingen, Noormannen in de Lage Landen* van de hand van Luit van der Tuuk.⁷

Vestiging is een lastig begrip. Waar legt men de grens tussen tijdelijk verblijf en vestiging? We weten dat Noormannenlegers geregeld overwinterden op een vaste plaats, maar dit is nog geen vestiging te noemen. Overwintert zo'n leger echter 20 jaar op dezelfde plek, is er dan sprake van een vestiging of van een lange militaire campagne? D. P. Blok onderscheidt twee stadia van vestiging. In het eerste stadium zouden de Noormannen zich gedurende langere tijd als constant inzetbare bendes hebben opgehouden in een gebied. Zij leefden van buit en schattingen die ter plaatse en in het omliggende gebied geheven werden. Als voorbeeld noemt Blok de groepen die zich tientallen jaren langs de Loire en de Seine ophielden.⁸ Het tweede stadium zou worden gekenmerkt door het verdelen van land en het deelnemen aan het maatschappelijk leven. Hier noemt hij als voorbeeld de Danelaw en Normandië.⁹ Ook Simon Coupland heeft een dergelijke visie op de Noormannenactiviteiten in West-Europa. Hij stelt dat van 841 tot 875 vooral sprake was van overwinterende legers die boven alles uit waren op buit en het opleggen van tribuut. Pas van 876 tot 911 zouden er pogingen tot verovering en vestiging zijn gedaan.¹⁰ Het is echter van belang te onthouden dat de bronnen niet altijd even duidelijk zijn over de motieven van de Noormannen om aanwezig te zijn in een gebied. Gevraagd moet worden of deze tweedeling wel weergeeft hoe mensen zich gedragen wanneer zij deelnemen aan een migratie.

---

⁵ Van Regteren Altena e.a., *De Vikingen in de Lage landen*, 150.

⁶ Jan Besteman, 'De vondst van Westerklijf, Gemeente Wieringen: een zilverschat uit de Vikingperiode', *Oudheidkundige Mededelingen* 77 (1997) 199-226; Jan Besteman, 'Two Viking Hoards from the Former Island of Wieringen (The Netherlands): Viking Relations with Frisia in an Archeological Perspective', in: J. Hines, A. Lane en M. Redknap (ed.), *Land, Sea and Home: Proceedings of a Conference on Vikingperiod Settlement, at Cardiff, July 2001* (Maney 2004) 93-108; Jan Besteman, 'A second Viking Silver hoard from Wieringen: Westerklijf II', *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 93-93 (2006-2007) 5-80.

⁷ Luit van der Tuuk, *Vikingen, Noormannen in de Lage Landen* (Utrecht 2015).

⁸ Dirk Peter Blok, 'De Wikingen in Friesland', *Naamkunde* 10 (1978) 25-47, aldaar 34-35.

⁹ Blok, 'De Wikingen in Friesland', 35.

¹⁰ Simon Coupland, 'The Vikings in Francia and Anglo-Saxon England to 911', in: Rosamond McKitterick (ed.) *The New Cambridge Medieval History II* (Cambridge 1995) 190-201, aldaar 190-196.

In dit geval is het van belang de vestiging van Scandinaviërs in Frisia in een bredere context van migratie te plaatsen. Ideeën over migratie hebben lang in verband gestaan met onderzoek naar de Noormannen en hun activiteiten in Noord-Amerika, Groenland, IJsland, op de Britse eilanden, in West-Europa en langs de Russische rivieren.¹¹ In de archeologie zijn er verschuivingen geweest in hoe mensen denken over migratie. In het grootste deel van de tweede helft van de twintigste eeuw (jaren '60 tot jaren '90) had vooral in de Engelstalige wereld de *processual archaeology* (of 'new archaeology') de overhand. Onder invloed hiervan raakte migratie als verklaring voor veranderingen in de materiële cultuur uit de mode en werd de nadruk gelegd op plaatselijke culturele ontwikkeling.¹² Hoewel veelal wordt gedacht dat deze processual archaeology op het continent minder invloed had, lijkt het dat dit verklaringmodel in Nederland met betrekking tot de Scandinavische invloeden in de materiële cultuur ook opgeld deed.¹³ Dit is bijvoorbeeld te zien in het eerder besproken *Working Paper*. Dit was op zichzelf een natuurlijke reactie op voorgaande generaties van academici die een te grote nadruk hadden gelegd op grote golven van migratie om alle vormen van culturele verandering te verklaren.¹⁴

Hoewel migratie veel wordt besproken door historici en archeologen, lijkt het dat een duidelijk uitgedacht (en vooral uitgeschreven) idee van wat dit inhoudt lange tijd is uitgebleven. Dit terwijl in de sociale geografie al sinds 1885 theorieën werden gevormd over migratie.¹⁵ De basis van deze theorieën is de gedachte dat migratie een doorlopend thema in de menselijke geschiedenis is en dat wanneer mensen migreren, zij vaak een aantal van dezelfde gedragingen vertonen. Hoewel er eerst werd gesproken van 'wetten' met betrekking tot migratie, wordt tegenwoordig meer gesproken van beginselen of principes. David Anthony stelt dat 'migration can be understood as a behaviour that is typically performed by defined subgroups (often kin-recruited) with specific goals, targeted on known destinations and likely to use familiar routes [...] [it] can be viewed as a process that *tends* to develop in a broadly predictable manner once it begins'.¹⁶ Everett Lee omschrijft zijn versie van migratietheorie als

---

¹¹ In het geval van Noord-Amerika is wordt hier pas serieus werk van gemaakt sinds de Jaren '60.

¹² John Chapman en Helena Homerow, 'On The Move Again', In: John Chapman en Helena Homerow (ed.), *Migration and Invasion in Archaeological Explanation* (Oxford 1997) 1-8, aldaar 1.

¹³ Stefan Burmeister, 'Archaeology and Migration: Approaches to an Archaeological Proof of Migration', *Current Anthropology* 41 (2000) 4, 539-553, aldaar 539.

¹⁴ William Adams, Dennis Van Gerven, Richard Levy, 'The Retreat from Migrationism', *Annual Review of Anthropology* 7 (1978) 483-532.

¹⁵ Beginnend bij: Ernest Ravenstein, 'The Laws of Migration', *Journal of the Statistical Society* 48 (1889) 167-235.

¹⁶ David Anthony, 'Migration in Archaeology: The Baby and the Bathwater', *American Anthropologist* 92 (1990) 895-914, aldaar 895-896.

hypotheses.¹⁷

Dit brengt een aantal problemen met zich mee voor het gebruik van migratietheorie bij het bestuderen van vroegmiddeleeuwse migraties. De theorie is ontwikkeld voor migraties in de moderne wereld en de verschillende beginselen of hypothesen moeten worden getoetst aan gedocumenteerde migraties, wat in het geval van moderne migraties wordt gedaan met behulp van censusdata en interviews. Het mag duidelijk zijn dat dergelijke bronnen niet aanwezig zijn voor de negende eeuw. Andere bronnen moeten dus gebruikt worden. Waar censusdata en interviews ontbreken, zal voor de negende eeuw gebruik moeten worden gemaakt van de verhalende bronnen zoals *annalen* en *kronieken* en van archeologisch bronnen. Deze bronnen brengen hun eigen problemen met zich mee, zoals hieronder duidelijk zal worden.

Een andere moeilijkheid is dat migratietheorie oorspronkelijk niet bedoeld was voor het bespreken van pre- en proto-historische migraties (aangezien er geen bronnen van Scandinavische immigranten zelf bestaan kunnen we deze migratie zien als proto-historisch). De censusdata en interviews gaan vooral over individuen en families. Wanneer pre- of proto-historische migraties worden besproken, gaat het vaak om die migraties die opvallen in de bronnen. Het betreft daarin vaak grotere groepen dan slechts een familie (of, zoals soms bij moderne migraties soms het focus is, een enkele persoon).¹⁸ Er bestaat geen vaste lijst van wat migratieprincipes zijn, maar de meeste academici gebruiken tegenwoordig variaties op de ‘wetten’ zoals bedacht door Ravenstein, aangevuld door ‘push-en-pull’-factoren zoals bedacht door Lee.¹⁹ David Anthony heeft op basis van deze ideeën getracht een aantal principes op te stellen voor pre- en proto-historische migraties.²⁰ Deze zijn recent door afzonderlijk Shane McLeod en Angela Redmond toegepast op Scandinavische migratie naar Engeland.²¹ Uit hun adaptaties van de ideeën van Anthony komen negen principes naar voren.

1. De meeste migraties zijn lokaal. De hoeveelheid migranten neemt af naarmate de afstand toeneemt.
2. ‘push-en-pull’-factoren bepalen de motivatie om te migreren.

---

¹⁷ Everett Lee, ‘A Theory of Migration’, *Demography* 3 (1966) 47-57, aldaar 52.

¹⁸ Shane McLeod, *The Beginning of Scandinavian Settlement in England. The Viking ‘Great Army’ and Early Settles, c. 865-900* (Turnhout 2014) 48.

¹⁹ Lee, ‘A Theory of Migration’, 47-57.

²⁰ Anthony, ‘Migration in Archeology’, 895-914; David Anthony, ‘Prehistoric Migration as Social Process’, in: John Chapman en Helena Homerow (ed.), *Migration and Invasion in Archaeological Explanation* (Oxford 1997) 21-32.

²¹ McLeod, *The Beginning of Scandinavian Settlement in England*, 51; Angela Redmond, *Viking Burial in the North of England: A Study of Contact, Interaction and Reaction between Scandinavian Migrants with Resident Groups, And the Effect of Immigratio on Aspects of Cultural Continuity* (Oxford 2007) 55-56.

3. De eersten die zich vestigen, verkrijgen status door het helpen van latere migranten.
4. Het plaatsvinden van migratie is waarschijnlijker als de transportkosten laag zijn.
5. Migranten vergaren meestal informatie over hun bestemming door 'verkenners'. Hierdoor ontstaat vaak een 'migration chain' waarbij migranten grote gebieden overslaan om zich in specifieke gewenste bestemmingen te vestigen.
6. Zodra een migratiestroom is ontstaan, heeft deze de neiging om door te gaan.
7. Migranten zijn een specifieke groep. Meestal zijn er meer mannen dan vrouwen en is het grootste deel jongvolwassen.
8. Het is waarschijnlijk dat migranten eerder zijn gemigreerd. Mensen die eerder hun thuis hebben verlaten om zich ergens anders te vestigen zijn bekender met de omstandigheden en zijn sneller geneigd hetzelfde proces te herhalen en wederom van woonplaats te veranderen.
9. Migranten keren vaak terug naar hun plaats van herkomst.²²

McLeod wijst erop dat niet elke migratie al deze principes zal vertonen, juist ook vanwege het feit dat het nodige bronmateriaal niet altijd aanwezig is.²³ In het geval van Scandinavische migratie naar Frisia zijn er inderdaad drie principes die bij voorbaat weggelaten kunnen worden. Principe 1, dat stelt dat de meeste migraties lokale migraties zijn, is hier niet van toepassing, juist omdat het hier om een grotere afstand gaat. Over de status van de eerste Scandinaviërs die zich vestigen, ten opzichte van zij die later komen (principe 3) zwijgen de bronnen. Ook principe 4, over de transportkosten, is door een tekort aan bronnen hierover niet toetsbaar.

In dit onderzoek zal opnieuw gekeken worden naar de vraag of er sprake was van Scandinavische vestiging in Frisia in de periode van 841 tot 885. Hieronder zullen eerst de schriftelijke bronnen besproken worden, die ons enig inzicht kunnen bieden in Noormannenoverheersing en mogelijke vestiging. Hier worden zowel narratieve bronnen (zoals de Frankische annalen) als diplomatische bronnen besproken. Als tweede komen de archeologische bronnen aan bod, waarbij ook de problemen van archeologische bronnen als bewijs voor migratie worden besproken. Doorlopend zullen de bovengenoemde principes van de migratietheorie worden aangehaald en wordt getoond hoe deze tot een nieuwe manier van kijken kunnen leiden. Hoewel toponymisch bewijs vaak wordt gebruikt in verband met

---

²² McLeod, *The Beginning of Scandinavian Settlement in England*, 51.

²³ Ibidem, 51.

Scandinavische vestiging in bijvoorbeeld Engeland, zal dit hier onbehandeld blijven. Deels vanwege het feit dat ik geen taalkundige ben en deels omdat in 1978 Blok al heeft aangetoond dat er geen plaatsnamen in Nederland zijn die met zekerheid aan Scandinaviërs zijn toe te wijzen.²⁴

Ik zal bewust gebruik maken van de termen Noormannen en Scandinaviërs. Lange tijd is het populair geweest om de term Viking te gebruiken.²⁵ Het probleem is echter dat hiermee oorspronkelijk niet op mensen van Scandinavische afkomst gedoeld werd, maar op piraten in het algemeen. Sommige academici kiezen er daarom voor deze term niet te gebruiken voor die mensen van Scandinavische afkomst die niet verbonden zijn met gewelddadige rooftochten zoals beschreven in de annalen en kronieken.²⁶ Hoewel dit erop lijkt te wijzen dat het wellicht het beste is om gewoon de term Scandinaviërs te gebruiken, brengt ook dit weer zijn eigen problemen met zich mee. Zo is het mogelijk dat de rovende legers ook leden van andere afkomst hadden.²⁷ Ik zal dus spreken van Noormannen als ik het heb over de in annalen beschreven plunderende legers, omdat dit de term is die overwegend wordt gebruikt in de contemporaine bronnen. Ik zal de term Scandinaviërs gebruiken als ik spreek over mensen afkomstig uit het geografische gebied dat wij nu Scandinavië noemen.

De grenzen van het gebied dat in negende eeuw Frisia werd genoemd zijn niet altijd even duidelijk. De grenzen van Frisia werden bepaald nadat de Franken in de achtste eeuw dit gebied wisten te onderwerpen. Uit wetteksten blijkt dat het gebied van de Friezen het kustgebied van het Sincfal tot de Wezer besloeg.²⁸ Bij de bespreking van de schriftelijke bronnen zal dit gebied verder gedefinieerd worden. De onderzochte periode loopt van 841 - het jaar waarvan de schriftelijke bronnen voor het eerst vermelden dat een Noorman heerschappij over gebied in Frisia ontvangt - tot 885 - het jaar waarin Godfried, de laatste Scandinavische heerser van Frisia, werd vermoord.

---

²⁴ Blok, 'De Vikingen in Friesland', 41-43.

²⁵ Zie voor een discussie hierover: McLeod, *The beginning of Scandinavian Settlement in England*, 8.

²⁶ McLeod, *the beginning of Scandinavian Settlement in England*, 9.

²⁷ Voor een voorbeeld van de mogelijkheid van Friezen in Noormannen legers zie: Kees Samplonius, 'Friesland en de Vikingtijd: de ring van Senja en de Vierentwintig Landrechten', *It Baeken* 60 n. 2 (1998) 89-101.

²⁸ Het Sincfal was een oude waterloop op de plaats van de huidige Westerschelde: Dirk Jan Henstra, *Friese graafschappen tussen Zwin en Wezer: een overzicht van de grafelijkheid in middeleeuws Frisia (ca. 700-1200)* (Assen 2012) 3-5

Schriftelijke bronnen

De schriftelijke bronnen over de vestiging van Scandinaviërs in Frisia zijn in te delen in twee groepen. De eerste en talrijkste groep is die van de narratieve bronnen. De tweede zijn oorkondes en verwante bronnen.

De narratieve bronnen zijn vooral Frankische annalen. In de negende eeuw leefde er onder de Frankische elite een traditie om per jaar bij te houden welke belangrijke gebeurtenissen hadden plaatsgevonden. De *Annales Regni Francorum (ARF)* worden gezien als het grote voorbeeld voor de andere annalen uit de negende eeuw, die meestal een voortzetting zijn van deze rijksannalen. De annalen die betrekking hebben op het optreden van de Noormannen in Frisia zijn de *Annales Bertiniani (AB)*, *Annales Fuldenses (AF)*, *Annales Xantenses (AX)* en *Annales Vedastini (AV)*. Verder wordt het *Chronicon* van Regino van Prüm (*RP*) gezien als belangrijkste verhalende bron voor de late negende eeuw.

Het is van belang na te gaan door wie en in wat voor context de verschillende annalen werden geschreven. De negende-eeuwse annalen zijn uiterst subjectief en getekend door de (politieke) boodschappen die de verschillende schrijvers probeerden over te brengen. Historici moeten dus altijd op hun hoede zijn voor een te letterlijke interpretatie van deze narratieve bronnen en proberen te achterhalen welk doel de schrijver voor ogen had. Geschriften vervaardigd door christelijke clerici, die in de heidense politieke nieuwkomers een gevaar voor het christelijke rijk zagen, zijn naar alle waarschijnlijkheid niet te spreken over de overeenkomsten die de verschillende Karolingische vorsten met de Noormannen sloten.²⁹

Gedurende de negende eeuw heeft een aantal Noormannenaanvoerders over delen van Frisia geheerst. Er wordt van uitgegaan dat zij allen deel waren van dezelfde Deense koninklijke familie, die afstamde van Halfdan.³⁰ Dit aangezien dezelfde namen bij meerdere personen voorkomen en in sommige gevallen in de annalen wordt vermeld dat er familiebanden bestaan tussen de Noormannenaanvoerders.

De eerste vermelding van een Noorman die een deel van het hier besproken Frisia ontvangt valt te lezen in de *AB*. Onder het jaar 841 wordt vermeld dat Lotharius aan de Noorman Harald ‘Walcheren en andere nabijgelegen plaatsen uit dank voor zijn verdiensten

---

²⁹ Zie voor een bespreking van deze verbonden: Simon Coupland, ‘From Poachers to Gamekeepers: Scandinavian warlords and Carolingian kings’, *Early Medieval Europe* 7 (1998) 1, 85-114.

³⁰ Peter A. Henderikx, ‘De ringwalburgen in het mondingsgebied van de Schelde in Historisch Perspectief’, in: Robert M. Van Heeringen, Peter A. Henderikx en Alexandra Mars, *Vroeg-Middeleeuwse ringwalburgen in Zeeland* (Amersfoort 1995) 71-112, aldaar 81-83.

in *beneficium* overdroeg'.³¹ *Beneficium* kunnen we hier vertalen als leen. We zien dus dat Harald als getrouwe van Lotharius land ontving in Frisia. De 'verdiensten' die hij had geleverd zouden het plunderen van de regio zijn geweest, om Lotharius te helpen in zijn strijd tegen zijn vader.³² We zien dan ook vermeld dat Frisia en met name Dorestad vanaf 834 vrijwel jaarlijks geplunderd werden.³³

De christelijke bril van de schrijver (Prudentius) komt hier duidelijk naar voren wanneer hij zijn afkeer voor deze zet van Lotharius uitspreekt.³⁴ Hij klaagt dat deze plunderaar over Frankisch gebied mocht heersen waardoor 'de vervolgers van het christelijk geloof heersers der christenen werden en de christelijke volken onderworpen zouden zijn aan demonenaanbidders'.³⁵ Coupland heeft erop gewezen dat het heel goed mogelijk is dat Harald echter een christen was die gedoopt was, samen met een deel van zijn familie, in 827 te Mainz.³⁶ Dat Prudentius Harald als heidense demonenaanbidder afschildert, is niet zo vreemd wanneer bedacht wordt dat hij uit West-Frankisch perspectief schreef. Harald was blijkbaar een bondgenoot van Lotharius die in 841 tijdens de slag bij Fontenoy de grote vijand van zijn broer Karel de Kale was. Als deze gebeurtenis vanuit het perspectief van Midden-Francia (het rijk van Lotharius) was beschreven, hadden we wellicht een heel ander beeld gekregen.

In de *AF* wordt onder 850 in een terugblik verteld dat Harald en zijn broer Rorik Dorestad in *beneficium* hadden. Hier wordt dit echter in 'de tijd van keizer Lodewijk' geplaatst en dus voor zijn dood in 840.³⁷ Of dit een vergissing is van de schrijver of dat dit betekent dat *AB* een verkeerd beeld geven is niet duidelijk. Met zekerheid is echter te zeggen dat Harald vanaf 841 heerste in Frisia op Walcheren en ergens voor 850 stierf, zoals ook in de *AF* wordt vermeld.³⁸ Wij kunnen er van uitgaan dat Harald zich met zijn troepen tenminste tijdelijk heeft gevestigd in zijn *beneficium*, ook al wordt dit niet expliciet genoemd. Het lijkt namelijk onwaarschijnlijk dat hij zich geheel alleen heeft gevestigd als heerser van het gebied. Dit verklaart ook waarom de *AB* constant in meervoud verwijst naar de 'demonenaanbidders' en 'vervolgers van het christelijk geloof'.

---

³¹ 'Gualacras aliaque vicina loca huius meriti gratia in beneficium contulit': *AB* 841: Rau (ed.), *Quellen* II, 54.

³² *AB* 841: Rau (ed.), *Quellen* II, 54.

³³ *AB* 834-839: ibidem, 24-48.

³⁴ Zie voor een bespreking van de verschillende schrijvers: Janet Nelson, 'introduction', in: Janet Nelson (ed.), *The Annals of St-Bertin* (Manchester 1981) 1-19.

³⁵ 'persecutores fidei christianae domini christianorum existerent, et demonum cultoribus christiani populi deservirent': *AB* 41: Rau (ed.), *Quellen* II, 54.

³⁶ Coupland, 'Poachers to Gamekeepers', 93.

³⁷ 'temporibus Hludowici imperatoris': *AF* 850: Rau (ed.), *Quellen* III, 38.

³⁸ *AF* 850: ibidem, 38-39.

Zijn broer Rorik hield het langer vol. Hij wordt in de annalen pas vanaf 850 genoemd. Eerder werd al aangehaald dat in de *AF* wordt vermeld dat hij samen met Harald over Dorestad heerste. De annalen zijn het erover eens dat hij bij Lotharius in ongenade was gevallen. Dit zou het gevolg zijn van het feit dat hij ontrouw was gebleken, maar de *AF* stellen dat dit een valse beschuldiging was.³⁹ Rorik plunderde delen van Frisia met een groep Noormannen die door de *AF* een ‘niet geringe Deense legermacht’ werd genoemd en door de *AB* werd omschreven als ‘legers Noormannen met een groot aantal schepen’.⁴⁰ Hij voer de Rijn op en bezette Dorestad. Lotharius was niet sterk genoeg om dit leger te bedwingen en gaf Rorik Dorestad en andere gebieden in Frisia in leen, op voorwaarde dat hij trouw de belastingen zou innen en de andere Noormannen zou afweren.⁴¹ Rorik heerste hier met zekerheid vanaf 850 (aangezien niet met zekerheid te zeggen is hoe zijn positie in de periode hiervoor eruitzag) tot aan 873, wanneer hij voor het laatst vermeld wordt in de annalen.⁴²

In deze periode is Rorik driemaal afwezig. De eerste keer is volgens de *AB* in 855. Lotharius schenkt Frisia aan zijn zoon, de latere Lotharius II, en Rorik keert met zijn neef Godfried terug naar Denemarken om daar een poging te doen de kroon te veroveren. Dit mislukt echter, en de twee neven keren terug om weer over Dorestad en ‘het grootste deel van Frisia’ te heersen.⁴³ Deze Godfried is dus tijdelijk medeheerser met Rorik. Bij 857 vermelden de *AF* dat Rorik ‘en zijn medestanders’ met toestemming van zowel zijn heer Lotharius als de Deense koning Horik het deel van Denemarken ‘tussen de zee en de Eider’ innemen.⁴⁴ Dit avontuur in Denemarken zal niet lang geduurd hebben, want in 863 wordt Rorik weer in Frisia vermeld.⁴⁵ Tijdens zijn afwezigheid werden Dorestad, de Betuwe en andere naburige gebieden geplunderd door andere Noormannen.⁴⁶ De laatste periode van zijn afwezigheid is in 867, toen de lokale bevolking (die *Cokingi* genoemd werd) hem had verdreven. De *AB* vertelt dat Lotharius een leger uitrustte omdat hij vreesde dat Rorik ‘met Deense hulp’ zou terugkeren.⁴⁷ Coupland stelt dat het wellicht zo is dat Rorik slechts een deel van zijn gebied verloor, of zijn gebied snel terugveroverde, aangezien hij in 870 besprekingen had met Karel

---

³⁹ *AF* 850: Rau, *Quellen* III, 38-39.

⁴⁰ ‘Danigenarum non modica’, *Ibidem*, 38-39; ‘Nordmannorum exercitibus, cum multitudine navium’: *AB* 850: Rau (ed.), *Quellen* II, 76.

⁴¹ *AF* 850: Rau (ed.), *Quellen* III, 38-39.

⁴² *AF* 873: *Ibidem*, 90-92; *AX* 873: Rau (ed.), *Quellen* II, 368-370.

⁴³ ‘parte maxima Fresiae’: *AB* 855: Rau (ed.), *Quellen* II, 88-90.

⁴⁴ ‘cum sociis suis’ ‘inter mare et Egidoram’: *AF* 857: Rau (ed.), *Quellen* III, 50.

⁴⁵ *AB* 863: Rau (ed.), *Quellen* II, 116.

⁴⁶ *AB* 857: *Ibidem*, 94.

⁴⁷ ‘cum auxiliatoribus Danis reverti’: *AB* 867: *Ibidem*, 166.

de Kale in Nijmegen.⁴⁸

Het *Working Paper* stelt dat deze periodes van afwezigheid tonen dat de Noormannenoverheersers hier niet ‘vastgeroest’ zaten, want ‘zo gauw de troonconflicten in Denemarken mogelijkheden voor troonpretendenten bieden of de situatie elders in West-Europa gunstiger is voor hun plundertochten zijn zij verdwenen’.⁴⁹ Het is echter niet onmogelijk dat de Noormannen zich hier vestigden en tegelijk interesse bleven tonen in het Deense gebied waar zij recht op meenden te hebben. Binnen de migratietheorie wordt immers gesteld dat een van de veel voorkomende gedragingen van migranten is, dat zij terugkeren naar hun plaats van herkomst (principe 9).⁵⁰ Lee stelt zelfs dat dit in de vroege stadia van het migratieproces essentieel is, omdat op deze wijze nieuwe migranten worden gerekruteerd.⁵¹ Het feit dat Rorik een aantal malen terugkeert naar zijn voormalige thuis, sluit dus niet uit dat er migratie naar Frisia plaatsvond. De migratietheorie geeft inzicht in hoe migranten zich mogelijk gedragen, maar dit betekent niet dat de terugkeer van Rorik en zijn mannen naar zijn geboorteland kan worden gezien als bewijs voor het aanwezig zijn van een migratie of vestiging. Hiervoor is meer bewijs nodig. De tweede stelling van het *Working Paper*, namelijk dat zodra het in de rest van West-Europa makkelijker is om te plunderen, zij verdwenen zijn, lijkt ongegrond. Harald, Rorik en de later nog aan bod komende Godfried worden alleen genoemd in verband met hun acties in Frisia en nabijgelegen gebied.

Het feit dat de Noormannenheersers in Frisia waren verwickeld in een troonstrijd is vanuit de migratietheorie ook interessant. Dit geeft ons namelijk een mogelijk inzicht in wat hen ertoe heeft aangezet hun thuis te verlaten en zich elders, namelijk in Frisia, te vestigen. Kortom, de ‘push-en-pull’-factoren zijn van belang (principe 8). Een moeilijkheid hier is wederom dat er geen schriftelijke bronnen van de Scandinaviërs zelf in deze periode bestaan. Hun mogelijke motieven moeten dan ook vanuit de bronnen van Frankische zijde gereconstrueerd worden. De motieven van de Noormannenleiders om hun thuis te verlaten zijn wellicht makkelijk voor te stellen. Als de verliezende partij in een troonstrijd hadden zij hun macht verloren. De kans om te heersen over een nieuw gebied zou een aantrekkende werking kunnen hebben gehad. Ook zou de status als getrouwe van de Frankische vorst de mogelijkheid kunnen bieden om de Deense troon te heroveren. We zien dan ook dat, wanneer Rorik in 857 de heerschappij veroverd over een deel van Denemarken, er in de *AF* expliciet

---

⁴⁸ Coupland, ‘Poachers to Gamekeepers’, 99.

⁴⁹ Van Regteren Altena e.a., *De Vikingen in de Lage landen*, 74-76.

⁵⁰ McLeod, *The beginning of Scandinavian Settlement in England*, 103-108.

⁵¹ Lee, ‘A Theory of Migration’, 54-55.

wordt vermeld dat dit ‘met de goedkeuring van zijn heer koning Lotharius’ gebeurde.⁵²

Een motivatie voor de volgelingen van de Noormannenleiders is moeilijker te reconstrueren vanuit Frankische bronnen, aangezien deze volstrekt geen interesse tonen in deze groep. Toch kan er een poging toe gedaan worden. Anthony stelt dat ‘the pool of potential migrants is kin-defined often quite narrowly’.⁵³ Ook bij moderne migraties wordt gesteld dat ‘Family and community’ cruciaal zijn in ‘migration networks’.⁵⁴ Dit is zeker het geval bij de leiders, die allemaal familie lijken te zijn. Er zijn echter uitzonderingen, als de ‘social organization in the home region is characterized by clans, military associations, or other forms of segmental solidarity’.⁵⁵ Aangezien de enig mogelijke Scandinavische migranten die besproken worden in de annalen bestaan uit het militaire gevolg van de Noormannenleiders, moeten we dit misschien zien als de ‘kin groups’. Een dergelijke hechte band binnen Scandinavische krijgsgroepen is ook zichtbaar op contemporaine runenstenen in Scandinavië.⁵⁶

Principe 7 is in dit geval ook van belang. Hier wordt gesteld dat migranten vaak een specifieke groep zijn, vaak meer mannen dan vrouwen en vooral jongvolwassenen. Krijgsgroepen vormen een goed afgebakende groep en hoewel er geen bronnen zijn over de samenstellingen van de Noormannenlegers in Frisia kan er van uitgegaan worden dat de krijgers vooral jonge mannen waren. Een mogelijkheid is dat de manschappen van leiders als Rorik en Harald in zodanige mate waren gebonden aan hun leiders dat het voor hen voordeliger was hen te volgen dan om thuis te blijven en zich proberen te binden aan de nieuwe vorsten. Dit blijft echter speculatie zonder bevestiging uit de bronnen.

Het land dat door Rorik werd geregeerd valt enigszins te reconstrueren uit de narratieve bronnen. Dorestad wordt consequent genoemd als deel van Roriks *beneficium*. De vaak genoemde ‘andere delen van Frisia’ dienen echter verhelderd te worden. Walcheren bijvoorbeeld wordt na 841 niet meer genoemd. Het is niet duidelijk of Rorik dit gebied van Harald had overgenomen of dat wellicht de Noorman Rudolf (vaak gezien als de zoon van Harald) het gebied had geërfd. Het zou ook buiten het door Noormannen beheerste gebied kunnen liggen.

---

⁵² ‘cum consensu domini sui Hlutharii regis’: AF 857: Rau, *Quellen* III, 50.

⁵³ Anthony, ‘Migration in Archaeology’, 903.

⁵⁴ Stephen Castle en Mark Miller, *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World* (Basingstoke 2003) 153.

⁵⁵ Anthony, ‘Migration in Archaeology’, 903.

⁵⁶ Judith Jesch, *Ships and Men in the Viking Age. The Vocabulary of Runic Inscriptions and Skaldic Verse* (Woodbridge 2001) 217-232.

Een interessante toevoeging hier is een passage uit de *Historia de Sancto Cuthberto*, een begin elfde-eeuwse bron uit het noorden van Engeland. Hier wordt verteld dat het ‘Grote Leger’ (een groot Noormannenleger dat in deze tijd Engeland teisterde) Northumbria binnentreedt onder leiding van ene *Ubba dux Fresciorum*.⁵⁷ Deze Ubba staat aan het hoofd van een Noormannenleger, zo blijkt uit dezelfde vermelding, en er kan dus aangenomen worden dat bedoeld wordt dat dit Noormannenleger uit Frisia afkomstig was.⁵⁸ Meerdere keren wordt naar ditzelfde leger verwezen met de naam ‘Scaldingi’.⁵⁹ Deze naam wordt vaak geïnterpreteerd als ‘bewoners van het Scheldegebied’, omdat de Schelde in het Oud-Engels Scald heet en in het Latijn Scaldis.⁶⁰ Dit zou dus betekenen dat dit Noormannen waren die in het Scheldegebied, en dus nabij of op Walcheren, hadden gewoond voor zij de oversteek naar Engeland maakten.

Deze visie is echter bekritiseerd. Thomas Arnold stelt in zijn vertaling van de *HSC* dat ‘Scaldingi’ eigenlijk een vorm is van de naam ‘Scyldingas’, een term die in het heldendicht *Beowulf* gebruikt wordt voor het Deense Koningshuis (afstammelingen van Scyld).⁶¹ Dit lijkt mij geen toereikende verklaring aangezien Ubba, in tegenstelling tot Rorik en andere heersers in Frisia, niet in verband te brengen is met het Deense koningshuis. Een goed kritiekpunt is echter wel dat de *HSC* van veel later dateert dan de beschreven gebeurtenissen.

Hier is het interessant om te kijken naar principe 8 van de migratietheorie. Hier wordt gesteld dat degenen die eerder gemigreerd zijn eerder geneigd zijn nog een keer te migreren. Dat is precies wat McLeod beargumenteert met betrekking tot deze *Scaldingi*. Hij stelt dat een deel van het ‘Grote Leger’ afkomstig was uit Frisia, waar zij deel hadden uitgemaakt van de manschappen (en wellicht ook hun vrouwen) die waren meegekomen met Rorik in 850.⁶² Veel van de migranten naar Engeland zouden volgens hem niet direct vanuit Scandinavië naar Engeland zijn gekomen, maar eerst lange tijd in andere gebieden zoals Frisia en Ierland hebben geleefd. De eerder besproken verjaging van Rorik uit Frisia in 867 zou bijvoorbeeld mooi samenvallen met de aankomst van het ‘Grote Leger’ in York in dat jaar, en zou verklaren waarom er juist voor dat jaar wordt opgemerkt dat er een *dux Frisciorum* met zijn

---

⁵⁷ ‘Ubba leider (of hertog) van de Friezen’: *Historia de Sancto Cuthberto: Anglo-Saxon Texts* 3, ed. Ted Johnson South (Cambridge 2002) 50-51.

⁵⁸ ‘cum magno Danorum exercitu’: Johnson South (ed.), *HSC*, 50-51.

⁵⁹ *Ibidem*, 48-51.

⁶⁰ Alex Woolf, *From Pictland to Alba 789-1070* (Edinburgh 2007) 72; Henderikx, ‘De ringwalburgen in het mondingsgebied van den Schelde in historisch perspectief’, 87; Blok, ‘Wikingen in Friesland’, 30; De Vries, *De Wikingen in de lage landen bij de zee*, 198, 282, 393.

⁶¹ *Symeonis Monachi Opera Omnia Volume 1, Historia ecclesiae Dunelmensis*, (ed.) Thomas Arnold (London 1883-1885) 200.

⁶² McLeod, *The beginning of Scandinavian Settlement in England*, 133-136.

leger aanwezig is.⁶³ Gezien de eerste vermelding van Noormannen, die in Frisia heersen in 841, zou er volgens McLeod zelfs sprake kunnen zijn van een tweede generatie die afstamde van de Scandinaviërs die met Harald of Rorik waren meegekomen en daar waren gevestigd. Het zou zelfs mogelijk zijn dat zij zich vermengd hadden met de lokale Friese bevolking.⁶⁴ Hoewel voorbeelden uit andere migraties tonen dat het geen rare gedachte is dat groepen migranten zich na een vestiging nogmaals verplaatsen naar een nieuw thuis blijft het in dit geval speculeren en kan dit niet als bewijs voor vestiging in Frisia gebruikt worden.

Veel duidelijker dan het bezit van Walcheren is dat op een bepaald moment Kennemerland deel heeft uitgemaakt van Roriks eigendom, want in 882 wordt vermeld dat keizer Karel de Dikke Godfried junior ‘de graafschappen en *beneficia* die Rorik de Noorman, getrouwe van de Frankische koningen, in Kennemerland had gehad’.⁶⁵ De Betuwe wordt vaak genoemd in verband met de Noormannen, maar er wordt in de narratieve bronnen niet expliciet gezegd dat dit onder hun heerschappij viel. Een oorkonde van Lotharius II uit 860 werpt hier echter meer licht op. De koning schenkt hierin land in de omgeving van Gendt (in de Over-Betuwe) aan het klooster van Sint Nazarius te Lorsch. Dit land omschrijft hij als ‘uit het *beneficium* van Rorik’.⁶⁶ Aangezien Nijmegen, dat vlakbij Gendt aan de Waal ligt, in de annalen steeds wordt aangeduid als keizerlijke of koninklijke palts kan men aannemen dat de Waal de grens van het gebied van de Noormannen was.⁶⁷

Een laatste bron van belang is het *Cartularium van Radbod*. Er wordt van uitgegaan dat dit goederenregister van het bisdom van Utrecht gemaakt is om gebied dat verloren ging tijdens en na de Noormannenoverheersing in het westen van het bisdom te inventariseren.⁶⁸ Het is waarschijnlijk etappegewijs opgesteld in periodes tussen 885-948, zodat dus niet altijd te zeggen valt welke van de besproken gebieden verloren waren gegaan aan de Noormannen en welke pas daarna onder de Gerulfingen verloren raakten.⁶⁹ Als we deze bron als indicator kunnen gebruiken voor het gebied dat beheerst werd door de Noormannen kunnen we hieruit

---

⁶³ McLeod, *The beginning of Scandinavian Settlement in England*, 138.

⁶⁴ Ibidem, 136.

⁶⁵ ‘comitatus et beneficia, quae Rorich Nordmannus Francorum regibus fidelis in Kinnin tenuerat’: AF(Wenen) 882: Rau, *Quellen* III, 116-118.

⁶⁶ ‘ex beneficio Rorici’: *Monumenta Germaniae historica, Diplomata Karolorum* III, ed. Theodor Schieffer (Berlijn/Zürich 1966) 404-405.

⁶⁷ AB 870: Rau (ed.), *Quellen* II, 206; AF 880: Rau (ed.), *Quellen* III, 112-114; AX 846: Rau (ed.), *Quellen* II, 346, 348; *Regino Prumensis (RP)* 881: Reinhold Rau (ed.), *Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte* III (Darmstadt 1960) 260.

⁶⁸ Peter A. Henderikx, ‘Het Cartularium van Radbod’, in: D.P Blok e.a. (red.), *Datum et Actum. Opstellingen aangeboden aan Jaap Kruisheer ter gelegenheid van zijn vijftenzestigste verjaardag* (Amsterdam 1998) 231-264, aldaar 264.

⁶⁹ Henderikx, ‘De ringwalburgen in het mondingsgebied van de Schelde in Historisch Perspectief’, 84-85.

volgens Henderikx opmaken dat het bisdom van Utrecht het kustgebied van de Maasmonding tot het Vlie, de gouwen Nifterlake en Opgooi aan de Vecht en de Kromme Rijn, en de gouw Lek-en-IJssel langs de Lek en de Hollandse IJssel aan de Noormannen verloren had.⁷⁰ Dit valt goed samen met de al eerder genoemde gebieden in Kennemerland, de Betuwe en Dorestad, met de Maas als grens.

Nadat Rorik in 873 voor het laatst genoemd wordt is het niet duidelijk hoe het staat met de Noormannenoverheersing in Frisia. Vaak wordt aangenomen dat de volgende aanvallen werden uitgevoerd door het ‘Grote Leger’. Dit zou door tegenslag in Engeland het kanaal zijn overgevaren en in Vlaanderen aan land zijn gegaan. In 880 namen zij de keizerlijke palts te Nijmegen in en versterkten deze om te dienen als hun winterkwartier.⁷¹ Of dit dezelfde zijn die in 881 de palts te Asselt innamen als winterkwartier is niet duidelijk. Wel zien we bij Asselt voor het eerst Godfried jr. vermeld worden. Hij is samen met ene Sigfried aanvoerder van het leger. Wat opvalt is dat hij door veel van de bronnen wordt aangeduid als koning van de Noormannen.⁷² Keizer Karel de Dikke belegerde de Noormannen, maar wist hun niet te verslaan en besloot Godfried jr. aan zich te binden. Hij ontving zoals eerder al gezien de graafschappen en de beneficia die Rorik had gehad. Ook werd hij gedoopt en trouwde hij met Gisela, de dochter van de overleden Lotharius II.⁷³

Hoewel we er vanuit kunnen gaan dat de verschillende Noormannenheersers in Frisia hun medestanders hebben gevestigd in hun gebied, is het voor het eerst dat dit in de annalen expliciet wordt vermeld. De *AF* melden dat Karel dit land aan Godfried jr. gaf ‘om er zich met zijn mannen te vestigen’.⁷⁴ Deze vertaling van *inhabitandum* is echter niet onomstreden.⁷⁵ Het zou bijvoorbeeld ook op een tijdelijk verblijf kunnen wijzen. Dit gebruik is te lezen in de *AX* onder het jaar 864, waar wordt vermeld dat een Noormannenleger zijn toevlucht neemt op een eiland in de Rijn ‘waar ze een versterking bouwden om er een tijd te verblijven’.⁷⁶ Hier wordt echter expliciet *ad tempus* gebruikt om aan te geven dat het tijdelijk is. Blok heeft erop gewezen dat in de verschillende annalen verder gebruik wordt gemaakt van *habitare* om

---

⁷⁰ Henderikx, ‘De ringwalburgen in het mondingsgebied van de Schelde in Historisch Perspectief’, 85.

⁷¹ *AF* 880: Rau (ed.), *Quellen* III, 112-114.

⁷² *AF* (Leipzig) 885: *Ibidem*, 130-134; *Annales Vedastini* (*AV*) 882: Reinhold Rau (ed.), *Quellen zur Karolingische Reichsgeschichte* II (Darmstadt 1958) 300-302; *RP* 881-882: Rau (ed.), *Quellen* III, 260, 263-264.

⁷³ *AB* 882: Rau (ed.), *Quellen* II, 28; *AF* 882 (Leipzig): Rau (ed.), *Quellen* III, 130-134. *AV* 882: Rau (ed.), *Quellen* II, 302; *RP* 882: Rau (ed.), *Quellen* II, 262-264.

⁷⁴ ‘eidem hosti eisque hominibus ad inhabitandum delegavit’ *AF* 882: Rau (ed.), *Quellen* III, 130.

⁷⁵ Blok vermeldt dat hij het niet eens is met de keuze van de andere schrijvers van het *Working Paper* om deze vertaling van *habitare* weg te laten. De reden dat deze vertaling is weggelaten is volgens Blok dat het in de *AX* gebruikt wordt om tijdelijk verblijf te beschrijven. Blok, ‘Wikingen in Friesland’, 36.

⁷⁶ ‘ibique munitione constructa habitaverunt ad tempus.’: *AX* 864, Rau (ed.), *Quellen* II, 354.

bewoning aan te geven.⁷⁷ In de *AF* onder 880 en 885 wordt deze term gebruikt om te beschrijven waar de Friezen wonen, en in de *AB* wordt hij gebruikt onder 862 om de woonplaats van Bretons aan te geven. In de *RP* wordt hij onder 873 zelfs expliciet in tegenstelling tot tijdelijk verblijf gebruikt.⁷⁸ Het is ook niet vreemd om te verwachten dat er vestiging mee wordt bedoeld, want zoals besproken is er een patroon te zien waarin de Frankische vorsten Noormannen inzetten om de kust te verdedigen tegen andere Noormannen. Opvallend is dat in de *AF* vrijwel dezelfde zin wordt gebruikt onder 850, als wordt beschreven dat Karel de Kale in West-Francia een andere Godfried ‘cum suis in societatem regni suscepit et terram eis ad inhabitandum delegavit’.⁷⁹ Het lijkt alsof de schrijver (of schrijvers, dat is niet duidelijk) hier gebruik maakt van een literaire formule die toepasbaar is op deze situatie. Als dit het geval is, dan kunnen we wellicht in de andere gevallen dat er land aan een Noorman geschonken wordt door een Frankische koning ook verwachten dat hier de impliciete bedoeling bijkomt dat zij zich daar met hun mannen vestigen.

Godfried jr. vond in 885 zijn einde toen hij tijdens besprekingen met afgezanten van de keizer heimelijk om het leven werd gebracht.⁸⁰ Godfried jr. was de laatste Noormannenheerser in Frisia die wordt genoemd in de annalen. Hierna zijn in de annalen geen vermeldingen meer te lezen die in verband kunnen worden gebracht met Scandinavische vestiging in Frisia. Twee dingen die betrekking kunnen hebben op Noormannenvestiging vallen echter op in de meldingen van de annalen die over de regeerperiode van Godfried gaan. Godfrieds dood zou zijn veroorzaakt door een samenzwering met Hugo, de broer van Godfrieds vrouw Gisela en de bastaard van koning Lotharius II, die na de dood van zijn vader aan de kant gezet was door zijn ooms. Volgens Regino beloofde Hugo de helft van zijn koninkrijk aan Godfried als die hem zou helpen zijn troon te heroveren.⁸¹ Godfried zou manschappen hebben verzameld voor deze onderneming, die na zijn dood nog verder zouden gaan met plunderen in de regio.⁸² Coupland beargumenteert dat het in Frisia niet om een noordelijk Normandië ging (daarmee bedoelt hij permanente vestiging). Dit volgens Coupland omdat, hoewel Godfried het land had gekregen om het met zijn manschappen te bewonen, de groep Noormannen die hij bij zich had niet groot genoeg kon zijn geweest om een blijvende

---

⁷⁷ Blok, ‘Wikingen in Friesland’, 36.

⁷⁸ *Ibidem*, 36.

⁷⁹ ‘nam Godfried met de zijnen op in zijn rijk en gaf hen land om te bewonen’: *AF* 850: Rau (ed.), *Quellen* III, 40.

⁸⁰ *RP* 885: Rau (ed.), *Quellen* III, 268-270.

⁸¹ *RP* 885: *Ibidem*, 268-269.

⁸² *AF* (Wenen) 885: Rau (ed.), *Quellen* III, 122-124.

impact op de regio te hebben.⁸³ Dit zou volgens hem geïllustreerd worden door de vermelding in de *AF* dat het leger dat Godfried verzamelde om zijn macht te vergroten gerekruteerd werd in Denemarken.⁸⁴

Dit is mijns inziens echter een verkeerde vertaling van de tekst, want de *AF* vermelden dat Godfried ‘exercitum non modicum de sua gente congregavit’.⁸⁵ Hoewel ‘de sua gente’ ‘van zijn volk’ betekent hoeft hier niet ‘uit Denemarken’ mee bedoeld te worden. Dit zou net zo goed kunnen betekenen dat hij andere Noormannen uit de regio, of zelfs Scandinaviërs gevestigd in zijn Friese leen, bijeen haalde.

Het andere argument dat Coupland hiervoor geeft heeft te maken met Godfrieds dood, die plaatsvindt wanneer hij tijdens besprekingen met zijn afgezanten van de keizers in de Betuwe plotseling aangevallen wordt.⁸⁶ Regino vermeldt hier dat Godfried gedood werd en ‘iedere Noorman, die in de Betuwe werd achterhaald, werd afgeslacht’.⁸⁷ Coupland maakt hieruit op dat Godfrieds metgezellen zo gering waren dat ze allemaal tegelijk met hun meester konden worden gedood.⁸⁸ Dit zou echter net zo goed kunnen betekenen dat het leger van de Franken, na Godfried te hebben vermoord, het omliggende gebied van de Betuwe heeft gezuiverd van Scandinaviërs die zich daar onder Godfrieds (of wellicht onder zijn voorgangers) bewind hadden gevestigd.

---

⁸³Coupland, ‘From Poachers to gamekeepers’, 112.

⁸⁴Ibidem, 112.

⁸⁵ ‘hij verzamelde een niet gering leger van zijn volk’, *AF* 885 (Wenen), Rau, *Quellen*, 123.

⁸⁶ Coupland, ‘From Poachers to gamekeepers’, 112; *RP* 885, Rau (ed.), *Quellen* III, 268-270.

⁸⁷ ‘omnesque Nortmanni, qui in Batua reperti sunt, trucidantur’: *RP* 885: Rau (ed.), *Quellen* III, 270.

⁸⁸ Coupland, ‘From Poachers to gamekeepers’, 112.

Archeologisch bewijs

Er is een aantal inventarisaties gemaakt van objecten die in verband gebracht kunnen worden met Scandinavische activiteiten in Frisia. De eerste van belang is die uit het *Working Paper* van het Instituut voor Prae- en Protohistorie aan de Universiteit van Amsterdam.⁸⁹ Hierin werden alle tot dan toe gedane archeologische vondsten in Nederland die met de Noormannen in verband werden gebracht geëvalueerd. Hoewel het nog steeds een van de beste referentiewerken is in verband met de Noormannen in Nederland en België zijn er slechts 100 exemplaren van getypt op carbonpapier. Het dateert uit 1969 en is daarom tegenwoordig verre van compleet. De grote opgravingen in Dorestad in de jaren '70 ontbreken bijvoorbeeld, en sinds die tijd zijn veel metaaldetectorvondsten gedaan.

In verband met een serie tentoonstellingen over de 'Vikingen op de Rijn', die van 2004 tot 2006 te zien was in Bonn, Utrecht en Roskilde, werd in 2004 een bundel uitgebracht om de stand van de wetenschap over Noormannenactiviteiten op de Rijn en haar uitlopers toe te lichten. Hierin werd in de bijdrage van Annemarieke Willemsen ('Scattered across the Waterside') een vernieuwde lijst gegeven van archeologische objecten die in verband werden gebracht met Scandinavische activiteiten.⁹⁰ Deze is gebaseerd op het eerdere genoemde *Working Paper*, enkele werken over Dorestad en Zeeland en de database van het Rijksmuseum van Oudheden waar zij conservator middeleeuwen is.⁹¹ Naar eigen zeggen laat zij echter het probleem wat een 'Viking object' is buiten beschouwing, want: 'Whether those objects were traded, raided, left or lost by the Norsemen. Even when in the least direct form of influence, a Viking type of pin brooch was not made in Scandinavia and sold to an inhabitant in the Low Countries, but rather made in the Netherlands echoing the memory of a brooch worn by a Scandinavian visitor, the brooch would still reveal the influence of the Vikings.'⁹²

Aangezien er na 2004 naar mijn weten geen toereikende inventarisaties meer zijn gepubliceerd van Noormannenobjecten in Nederland zal hier voor het grootste deel gebruik worden gemaakt van de lijst van Willemsen. De vorige passage legt echter wel een probleem bloot: hoe is vast te stellen dat het om een object gaat dat in verband is te brengen met Scandinavische vestiging? Het blijkt erg moeilijk te zijn om materiële cultuur te verbinden

---

⁸⁹ Van Regteren Altena e.a., *De Vikingen in de Lage landen*.

⁹⁰ Annemarieke Willemsen, 'Scattered across the Waterside: Viking Finds from the Netherlands', in: Rudolf Simek en Ulrike Engel (eds.), *Vikings on the Rhine: Recent Research on Early Medieval relations between the Rhineland and Scandinavia* (Wenen 2004) 65-82.

⁹¹ Willemsen, 'Scattered across the Waterside', 66.

⁹² Ibidem, 65-66.

aan een etniciteit of geografische afkomst. De schrijvers van het *Working Paper* stelden zelf dat men eraan moet ‘twijfelen of de materiële culturen van de te onderscheiden groepen - Vikingen versus locale bevolking - wel genoeg contrasteren om aan de hand daarvan een dergelijke differentiatie mogelijk te maken’.⁹³

In de Nederlandse rivierendelta zijn negen zwaarden gevonden die in verband worden gebracht met de Noormannen. Vier hiervan worden gedateerd in de tiende of zelfs elfde eeuw en vallen dus buiten de periodisering van dit onderzoek. Een ander zwaard dat is gevonden in de Maas bij Wijk en Aalburg, gedateerd tussen 775 en 825, kan echter wel in de besproken periode gebruikt zijn, aangezien zwaarden vaak werden doorgegeven aan het nageslacht.⁹⁴ De context van deze vondsten is niet altijd goed te achterhalen, omdat het grootste deel gevonden is tijdens het uitbaggeren van de rivieren. Willemsen wijst erop dat het opvallend is dat er alleen zwaarden gevonden zijn, en dit altijd in verband met een rivier. Zij vermoedt dat het gaat om rituele depositie van de zwaarden in de rivier, bijvoorbeeld als dank voor het winnen van een zware slag.⁹⁵ Dit zou door de Noormannen kunnen zijn gedaan. Dit lijkt zeker aannemelijk aangezien het offeren van een zwaard een heidens gebruik lijkt. Het is echter zo dat gebruiken die vaak als heidens worden gezien totaal niet los hoeven te staan van een christelijke samenleving. Zo werden grafgiften lange tijd gezien als aanwijzing van Scandinavische graven in Angelsaksisch gebied, maar ze bleken ook voor te komen in Angelsaksische christelijke graven.⁹⁶ Het is dus niet ondenkbaar dat het de plaatselijke bevolking was die de zwaarden deponeerde.

Een belangrijk probleem bij de zwaarden en ook andere objecten is dat het niet altijd duidelijk is wie het zwaard heeft gebruikt. Is het zwaard hier gebracht door een plunderende Noorman, of wellicht een die zich hier gevestigd heeft, of is het zwaard hier gebracht door een Scandinavische handelaar en gebruikt door een lokaal persoon? Uit opgravingen bij Dorestad blijkt dat er bijvoorbeeld sterke handelscontacten met Scandinavië hebben bestaan.⁹⁷ Bij al deze onbeantwoorde vragen komt nog het feit dat de zwaarden van Noormannen heel erg overeenkwamen met die van de Franken. Het is zelf zo dat in veel gevallen de zwaarden die gebruikt werden door Scandinaviërs werden geïmporteerd uit het Rijnland en daarna

---

⁹³ Van Regteren Altena e.a., *De Vikingen in de Lage landen*, 150.

⁹⁴ Willemsen, ‘Scattered across the Waterside’, 67.

⁹⁵ Ibidem, 67.

⁹⁶ Nicholas J. Higham en Martin J. Ryan, *The Anglo-Saxon World* (New Haven en Londen 2013) 292.

⁹⁷ W.A. van Es, ‘Friezen, Franken en Vikingen’, in: W.A. van Es en W.A.M. Hession, *Romeinen, Friezen en Franken in het Hart van Nederland: van Trajectum tot Dorestad* (Utrecht 1994) 82-120, aldaar 105-106.

voorzien van Scandinavische versiering.⁹⁸ Ironisch genoeg zou het dus kunnen zijn dat Dorestad werd geplunderd met zwaarden die via Dorestad zelf naar Scandinavië waren verhandeld.⁹⁹

Op het gebied van sieraden zijn er meer verschillende objecten gevonden. In het *Working Paper* worden twee kammen uit het huidige Friesland (niet van toepassing in dit onderzoek), een gouden armband uit Dorestad en een zilveren nekring uit Domburg aangewezen als van Scandinavische afkomst, op basis van de uiterlijke kenmerken.¹⁰⁰ Willemsen voegt hier een aantal nieuwe vondsten aan toe die later zijn gedaan: een andere zilveren nekring op het strand bij Domburg, een zilveren armring op het strand bij Callantsoog, drie verschillende zogenaamde ‘toiletgarnituren’ bestaande uit een versierde naald en een klein schepje en twee gouden ringen, de ene gevonden bij Stroe en de ander bij Den Burg (Texel).¹⁰¹ Het lijkt wellicht of deze gebruiksvoorwerpen beter in verband te brengen zijn met vestiging van Scandinaviërs in Frisia, maar het blijft zo dat deze voorwerpen ook door handel daar terecht zouden kunnen zijn gekomen.

Als voorbeeld van dit probleem kan gekeken worden naar één van de ‘toiletgarnituren’, dat is gevonden op het strand van Domburg. Het strand bij Domburg is waarschijnlijk de plaats waar vroeger de handelsnederzetting Walacria lag. Het eiland Walcheren is vernoemd naar deze nederzetting en zoals eerder besproken werd het enkele keren aangevallen in de negende eeuw, en is het met zekerheid gedurende enige tijd overheerst door de Noorman Harald. Door de kustafslag in het noorden van Walcheren spoelen er regelmatig vondsten aan die in verband worden gebracht met de nederzetting Walacria. Zo ook dit ‘toiletgarnituur’ dat in 1989 aanspoelde.¹⁰² Het bestond uit een naald en een versierd schepje aan een ring (alles van zilver). Er zat ook een holle ‘kraal’ bij van zilverdraadfiligraan versierd met ribbels die om de naald bevestigd had gezeten.¹⁰³ Vergelijkbare objecten zijn gevonden in Engeland, Noord-Duitsland en Scandinavië. Het filigraanwerk wordt vaak in verband gebracht met Scandinavische kunst in de zogenaamde ‘Vikingtijd’.¹⁰⁴ Het is echter zo dat veel van de versieringspatronen afkomstig zijn uit Engeland, Ierland en het vasteland van Europa en het is dus niet met zekerheid te zeggen waar

---

⁹⁸ Van Regteren Altena e.a., *De Vikingen in de Lage landen*, 55.

⁹⁹ Willemsen, ‘Scattered across the Waterside’, 65.

¹⁰⁰ Ibidem, 69-70.

¹⁰¹ Ibidem, 69-70.

¹⁰² Robert M. van Heeringen, ‘Een zilveren toiletgarnituur uit de Vikingtijd van het strand van Domburg’, *Walacria* 3 (1990) 52.

¹⁰³ Van Heeringen, ‘Toiletgarnituur’, 51-60, aldaar 53-54.

¹⁰⁴ Ibidem, 54-55.

dit object vervaardigd is.¹⁰⁵

Zelfs al wisten we waar het vandaan kwam, dan is er nog het probleem dat we niet weten van wie het is geweest. Is het verhandeld door een Scandinaviër en in het eigendom van een plaatselijke bewoner gekomen? Is het door een plaatselijke bewoner vervaardigd voor eigen gebruik? Is het door een plaatselijke bewoner vervaardigd voor een Scandinaviër die een voorliefde had voor deze beeldtaal en naar Scandinavië verhandeld, of is het zelf door een lokale ambachtsman gemaakt voor een Scandinaviër die zich op Walcheren had gevestigd? Dit zijn allemaal vragen die niet beantwoord kunnen worden door dit object alleen. In veel gevallen is het dus niet mogelijk om de etnische identiteit van historische personen te achterhalen door te kijken naar materiële cultuur. Dit geldt wanneer geprobeerd wordt om Scandinavische vestiging te bevestigen, maar ook wanneer geprobeerd wordt deze uit te sluiten.

Hoewel handel geen bewijs is voor vestiging, is het wel interessant in het kader van migratietheorie. Principe 5 van de migratietheorie stelt dat langer contact nodig is voor een migratie en dat migranten vaak informatie over hun bestemming vergaren via *scouts*. Hier moet gedacht worden aan de beste routes, de beste plekken om zich te vestigen en de politieke, economische en sociale omstandigheden bij hun uiteindelijke plaats van bestemming.¹⁰⁶ Deze informatie wordt ook wel ‘cultural capital’ genoemd.¹⁰⁷ Hoewel er tegenwoordig veel informatie via het internet kan worden verkregen zijn zelfs in het geval van moderne migraties vaak *scouts* de belangrijkste bron van kennis voor migranten. Dit zijn vaak bekenden die al op de plaats van bestemming wonen of mensen uit het thuisgebied van de migrant die de uiteindelijke bestemming hebben bezocht.¹⁰⁸

Handelaren zijn in het geval van migratie vanuit Scandinavië naar Frisia natuurlijk bij uitstek de personen die kunnen dienen als *scouts*. Handelaren die vanuit Scandinavische plaatsen als Hedeby, Ribe, Birka en Kaupung naar handelsplaatsen als Walacria en Dorestad voeren, konden hun kennis over vaarroutes en de situatie in Frisia overbrengen aan de mensen in hun gemeenschap. In Dorestad is dan ook een groot aantal objecten met Scandinavische kenmerken gevonden, waaronder een gouden armband, een gouden ring, twee zilveren

---

¹⁰⁵ Van Heeringen, ‘Toiletgarnituur’, 55.

¹⁰⁶ McLeod, *The beginning of Scandinavian Settlement in England*, 54-55.

¹⁰⁷ Castles en Miller, *The Age of Migration*, 27.

¹⁰⁸ McLeod, *The beginning of Scandinavian Settlement in England*, 55; Simon Trafford, ‘Ethnicity, Migration Theory and the Historiography of the Scandinavian Settlement of England’, in: Dawn M. Hadley en Julian D. Richards (eds.), *Cultures in Contact: Scandinavian Settlement in England in the Ninth and Tenth Centuries* (Turnhout 2000) 17-39, aldaar 26.

armbanden met geometrische patronen, twee naalden die lijken op de naalden uit het eerder behandelde toiletgarnituur, een zilveren gesp en een zilveren broche met dierenpatronen.¹⁰⁹ Van Es stelt dat het ook te verwachten is dat er veel vergankelijke handelswaren uit Scandinavië naar Dorestad kwamen, die moeilijker terug te vinden zijn, zoals slaven, bont en walvisbot.¹¹⁰ Hoewel deze objecten dus geen bewijs kunnen leveren voor vestiging kunnen ze wel tonen dat Scandinaviërs genoeg contact hadden met Frisia om de mogelijkheid te hebben om het ‘cultural capital’ te verzamelen dat nodig is voor een succesvolle migratie.

De enige archeologische vondsten die met enige zekerheid op Scandinavische vestiging in Frisia wijzen zijn de twee muntschatten gevonden op het voormalige eiland Wieringen in Noord-Holland. De eerste werd in 1995 gevonden door een metaaldetectorist in een veld bij het gehucht Westerklijf, waardoor deze de naam Westerklijf I kreeg. Hier is wederom de selectieve aard van archeologische bronnen te zien: metalen objecten worden sinds de komst van de metaaldetector steeds makkelijker en steeds vaker gevonden, zo ook bijvoorbeeld in het gebied van de Danelaw.¹¹¹ Mede door toegenomen enthousiasme door de eerste vondst werd er op Wieringen en rond Westerklijf veel gezocht met metaaldetectoren en in 1999 en 2001 werden twee delen gevonden van een andere zilverschat in hetzelfde veld als de eerste schat.¹¹² De eerste schat is aan de hand van het muntmateriaal gedateerd rond 850 en bevatte 1663 gram zilver.¹¹³ Westerklijf II werd gedateerd op na 877 en bevatte 457 gram zilver.¹¹⁴ Beide dateringen zijn gedaan aan de hand van de Karolingische munten die aanwezig waren in de schatten.

Het karakter van beide schatten is erg verschillend. Westerklijf I bestaat vooral uit zware zilverstaven en complete zilveren objecten, terwijl Westerklijf II grotendeels bestaat uit kleinere objecten zoals hakzilver en munten.¹¹⁵ Hakzilver betreft stukken van grotere zilveren objecten die zijn afgehakt om te dienen als gewichtsgeld en zijn een veel voorkomend verschijnsel in Scandinavische muntschatten in deze periode. Westerklijf II heeft onder de munten een groot aantal Arabische dirhams, terwijl Westerklijf I slechts drie munten uit het Midden-Oosten telt.¹¹⁶ De Karolingische munten in Westerklijf I zijn redelijk homogeen en bestaan voor het grootste deel uit twee muntsoorten afkomstig uit Dorestad. Dit

---

¹⁰⁹ Willemsen, ‘Scattered across the Waterside’, 75.

¹¹⁰ Van Es, ‘Friezen, Franken en Vikingen’, 106.

¹¹¹ Higham en Ryan, *The Anglo-Saxon World*, 293.

¹¹² Besteman, ‘A second Viking silver hoard from Wieringen: Westerklijf II’, 5-6.

¹¹³ *Ibidem*, 5.

¹¹⁴ *Ibidem*, 11.

¹¹⁵ *Ibidem*, 66.

¹¹⁶ *Ibidem*, 66.

komt overeen met de munten die in omloop waren in Frisia.¹¹⁷ Westerklijf II bevat echter munten die te dateren zijn van 819 tot 877, geslagen in verschillende Karolingische munthuizen, en een groot aantal imitatiemunten die wellicht in Frisia zijn geslagen.¹¹⁸

Beide schatten worden door Jan Besteman geïnterpreteerd als Scandinavisch vanwege de aanwezige zilveren objecten, met uitzondering van de Karolingische munten.¹¹⁹ Deze munten zijn vermoedelijk als laatste toegevoegd door de eigenaar toen deze al in Karolingisch gebied was.¹²⁰ De eerdergenoemde Arabische munten en het hakzilver zijn belangrijke aanwijzingen voor de Scandinavische afkomst van de schatten. Hakzilver is in deze periode vooral kenmerkend voor muntschatten uit Denemarken.¹²¹ Veel van de munten zijn ingekerfd en verdraaid; een typisch verschijnsel bij Deense vondsten waarbij munten tot sieraden zijn omgevormd, of als er monsters zijn genomen om de puurheid van het zilver te bepalen.¹²² De dirhams zijn waarschijnlijk via de Zwarte Zee en de rivieren in Rusland naar Scandinavië gehaald. Ze komen daar veel voor in zilverschatten, terwijl ze in de Karolingische wereld uiterst zeldzaam zijn.¹²³

Wat vooral van belang is bij het interpreteren van mogelijk Scandinavische muntschatten, is dat zij overeenkomen met het materiaal dat in Scandinavië in omloop was en met de (veranderende) maatschappelijke functie die dit materiaal had. Westerklijf I, met vooral grote en complete objecten, komt overeen met de traditionele schatten waarvan de objecten vooral dienden als prestigeobjecten in een gifteconomie, waarbij leiders giften gebruikten om volgelingen aan zich te binden en sociale status uit te dragen.¹²⁴ Het hakzilver en de grote hoeveelheid dirhams in Westerklijf II zijn illustratief voor de overgang naar een gewichtseconomie die rond het eind van de negende eeuw plaatsvond.¹²⁵ Zoals eerder besproken is het zeer moeilijk om een etnische identiteit te achterhalen uit archeologische vondsten. In dit geval telt echter niet alleen het feit dat de vondsten overeenkomen met het bekende beeld uit Scandinavië, maar ook dat de functie van de objecten alleen binnen een Scandinavische sociale context uit te leggen is.

Deze muntschatten wijzen op vestiging, omdat het niet waarschijnlijk is dat

---

¹¹⁷ Besteman, 'De vondst van Westerklijf, Gemeente Wieringen', 210-211.

¹¹⁸ Besteman, 'A second Viking silver hoard from Wieringen: Westerklijf II', 66-67.

¹¹⁹ Ibidem, 61-65.

¹²⁰ Besteman, 'A second Viking silver hoard from Wieringen: Westerklijf II', 65

¹²¹ Birgitta Hårdh, *Silver in the Viking Age. A regional economic study* (Stockholm 1996) 123.

¹²² Besteman, 'Two Viking Hoards', 95-96.

¹²³ Besteman, 'A second Viking silver hoard from Wieringen: Westerklijf II', 63.

¹²⁴ Ibidem, 70.

¹²⁵ Ibidem, 71.

Noormannen die erop gericht waren rijkdommen te vergaren door Frisia te plunderen, hun eigen kapitaal uit Scandinavië meenamen in deze onderneming. Dit zou alleen gedaan worden als de eigenaar van de schat ook echt van plan was zich in Frisia te vestigen.¹²⁶ Geld meenemen kan wellicht nog in het geval van handel, maar juist het feit dat de schatten zijn begraven toont aan dat het hier om een thuisbasis gaat. Zilverschatten werden vaak in tuinen of onder huizen begraven en wijzen vrijwel altijd op bewoning in de omgeving.¹²⁷ Het veld waar de Westerkliëschatten zijn gevonden was echter ook in die tijd weiland. Wel is in de omgeving bewijs gevonden voor vroegmiddeleeuwse bewoning.¹²⁸ Als een schat gevonden wordt, betekent dit dat de eigenaar hem heeft verstoppt maar niet heeft kunnen opgegraven. Meestal wordt er van uitgegaan dat deze gestorven is of gedood. Dit hoeft echter niet te betekenen dat er geweld op Wieringen heeft plaatsgevonden waardoor deze schatten bewaard zijn gebleven. Archeobotanische analyse wijst bijvoorbeeld uit dat Westerklië I was begraven in de lente, vlak voor het begin van de reisperiode in de zomer.¹²⁹ Dit zou kunnen betekenen dat de zilverschot was begraven door een Scandinaviër die zich op Wieringen had gevestigd, voordat hij op expeditie ging in het vaarseizoen - hetzij voor handel, hetzij om te plunderen - en nooit is teruggekeerd.

De datering van beide zilverschatten valt binnen de periode dat er Noormannenheersers waren in Frisia. Wieringen wordt in de narratieve bronnen echter nooit expliciet genoemd als plaats waar zij heersten. Wellicht kan ervan uitgegaan worden dat het viel onder Kennemerland. Opvallend is echter dat Wieringen wel uitgebreid behandeld wordt in het *Cartularium van Radbod*.¹³⁰ Opvallend is eveneens dat dichtbij Westerklië ook de plaats genaamd De Hoelm ligt. *Holm* betekent in Oud-Noors klein eiland of schiereiland, een omschrijving die opgaat voor deze plek.¹³¹ Blok heeft er echter op gewezen dat deze term ook uit het Oud-Saksisch kan stammen, aangezien deze wordt gebruikt in het epische gedicht *Heliand*.¹³² Er valt echter wat voor te zeggen om deze naam - samen met de vermelding in het *Cartularium van Radbod* van verloren gebied op Wieringen, en met de zilverschatten - te zien als een bevestiging voor het feit dat er een Scandinavische nederzetting op Wieringen was.

Jan Besteman stelt dat de zilverschatten in combinatie met andere vondsten op

---

¹²⁶ Besteman, 'A second Viking silver hoard from Wieringen: Westerklië II', 68.

¹²⁷ Hårdh, *Silver in the Viking Age*, 131.

¹²⁸ Besteman, 'A second Viking silver hoard from Wieringen: Westerklië II', 6.

¹²⁹ Willemsen, 'Scattered across the Waterside', 78.

¹³⁰ Henderikx, 'Cartularium van radbod', 247.

¹³¹ Besteman, 'A second Viking silver hoard from Wieringen: Westerklië II', 9.

¹³² Blok, 'Wikingen in Friesland', 43.

Walcheren (waaronder ook dirhams) en de vermeldingen in de verschillende annalen, duiden op twee Noormannenvestigingen, op Walcheren en Wieringen.¹³³ Deze eilanden waren niet alleen goed te verdedigen en een handige aanlegplaats voor de langschepen, maar lagen ook langs de belangrijke handelsroutes. Walcheren lag aan de mond van de Schelde, waarvandaan makkelijk de oversteek naar Engeland kon worden gemaakt. Vestiging op dit eiland kan dus ingegeven zijn door handel vanuit Walacria, maar ook lag de handel tussen bijvoorbeeld Dorestad en Engeland binnen bereik. Wieringen lag langs het Vlie en daarmee aan de route van Dorestad naar Scandinavië. Van zowel Walcheren als Wieringen is bekend dat er rijke kroondomeinen waren. Besteman stelt dat de Noormannen zich hiermee wellicht van voedsel konden voorzien.¹³⁴

Dit idee kan enige bijval vinden in de migratietheorie. Met het concept *chain migration* (principe 5) wordt bedoeld, dat door de vergaarde informatie van *scouts* vaak migratie plaatsvindt naar specifieke plekken. Een voorbeeld van een dergelijke *chain migration* is de migratie van Zuid-Hollanders naar de Verenigde Staten tussen 1830 en 1930, waarvan 90 % zich in slechts vier plaatsen in Amerika vestigde.¹³⁵ Het is heel goed mogelijk dat grote stukken van Frisia werden overgeslagen door de volgelingen van Harald, Rorik en Godfried, en dat zij zich slechts op specifieke plaatsen vestigden. Binnen de migratietheorie wordt dit verschijnsel omschreven met de term ‘leapfrogging’. Zowel *scouts* als migranten slaan grote gebieden over op hun reizen naar de gewenste bestemming.¹³⁶ McLeod stelt dat: ‘such actions may be evident in the archaeological record with concentrations of distinctive material found in desirable locations, while few or no objects are found in the intervening area’.¹³⁷ Willen wij de aanwezigheid van objecten in Scandinavische stijl toch als enige indicator van Noormannenmigratie gebruiken (bijvoorbeeld omdat dit de plaatsen aangeeft die *scouts* bezoeken), dan valt op dat vooral Walcheren, Wieringen met omgeving en Dorestad als mogelijke plaatsen van bestemming naar voren komen.

Hoewel sommigen verwachten dat er zoiets moet zijn als een rurale migratie, waarbij landbouwgrond verdeeld wordt onder binnenkomende Scandinavische kolonisten, is dit niet het geval. Dit idee dat Scandinavische vestiging gepaard zou moeten gaan met het verdelen

---

¹³³ Besteman, ‘Two Viking Hoards’, 103-105.

¹³⁴ Ibidem, 105.

¹³⁵ Timothy J. Hatton en Jeffrey G. Williamson, *The Age of Mass Migration: Causes and Economic Impact* (New York 1998) 17.

¹³⁶ McLeod, *The beginning of Scandinavian Settlement in England*, 73; Anthony, ‘Migration in Archeology’, 902-903; Anthony, ‘Prehistoric Migration as Social Process’, 26; Burmeister, *Archaeology and Migration*, 544; Lee ‘A theory of Migration’, 55.

¹³⁷ McLeod, *The beginning of Scandinavian Settlement in England*, 73.

van landbouwgrond onder de Noormannen is afkomstig uit de ASC, waar onder 876 wordt vermeld dat in dat jaar Halfdan het land van Northumbria uitdeelde en de Noormannen het land ploegden en hun brood verdienden.¹³⁸ Dit is bijvoorbeeld ook te zien bij Blok, die meent dat er pas echt sprake is van enige vaste vestiging wanneer het land wordt verdeeld.¹³⁹ Uit voorbeelden van andere migraties blijkt echter dat de focus van migratiestromen vooral ligt op ‘military outposts or trading centers’ en dat het overige landbouwgebied pas eventueel later wordt bevolkt door migranten.¹⁴⁰

Met betrekking tot Walcheren is in 1995 een groot onderzoek verricht naar de daar aanwezige ringwalburgen die door sommigen als vluchtburgen werden gezien voor de lokale bevolking ingeval van Noormannenaanvallen en door anderen als dwangburchten gebouwd door Scandinavische bezetters.¹⁴¹ Met betrekking tot Walcheren kan wederom benadrukt worden dat archeologische informatie vaak niet gebruikt kan worden om etniciteit te bepalen. Dit keer werkt het echter de andere kant op. De aanwezigheid van Frankisch aardewerk kan bijvoorbeeld niet uitsluiten dat het gaat om een (gedeeltelijk) Scandinavische bevolking. De aanwezigheid van Rijnlands Badorf-aardewerk in de ringwalburgen toont niet aan dat het om een lokale of Frankische bevolking gaat, beargumenteert Ten Harkel.¹⁴² Zij wijst erop dat vergelijkbaar aardewerk, dat lange tijd verkeerd werd geïnterpreteerd als import, zijn intrede deed in die gebieden in Engeland die overheerst werden door Noormannen aan het einde van de negende eeuw. Hoewel dit aardewerk van lokale makelij bleek te zijn, laat het wel zien dat aardewerk in Frankische stijl niet hoeft te betekenen dat de gebruikers ervan exclusief Frankisch (of in dit geval Fries) zijn. Dit punt wordt mooi geïllustreerd door het feit dat beide zilverschatten gevonden zijn met aardewerken fragmenten, die erop wijzen dat ze begraven waren in Badorf-aardewerken potten.¹⁴³

Kijkend naar de zilverschatten op Wieringen is het goed stil te staan bij principe 6. Hier wordt gesteld dat, wanneer migratiestromen eenmaal zijn ontstaan, deze geneigd zijn te blijven bestaan. McLeod stelt dat: ‘a migration stream will often continue even after changes in the circumstances that initiated the original people movement, as the desire to follow kin

---

¹³⁸ ASC 876: *The Anglo-Saxon Chronicles*, ed. Michael Swanton (London 2000). 74.

¹³⁹ Blok, ‘Wikingen in Friesland’, 35.

¹⁴⁰ Lee, ‘A theory of Migration’, 55.

¹⁴¹ Robert M. Van Heeringen, Peter A. Henderikx en Alexandra Mars, *Vroeg-Middeleeuwse ringwalburgen in Zeeland* (Amersfoort 1995); zie voor een bespreking van de discussie: Letty ten Harkel, ‘A Viking Age Landscape of Defence in the Low Countries? The Ringwalburgen in the Dutch Province of Zeeland’, in: J. Baker, S. Brookes, A. Reynolds (ed.) *Landscapes of Defence in Early Medieval Europe* (Turnhout 2013) 223-258.

¹⁴² ten Harkel, ‘A Viking Age Landscape of Defence’, 252-253.

¹⁴³ Besteman, ‘A second Viking silver hoard from Wieringen: Westerkliif II’, 11.

and the reduction of obstacles entice more migrants to follow'. Westerklijf I (gedateerd in 850) zou verbonden kunnen worden met het beginmoment van een migratiestroom. Zoals eerder besproken is 850 het jaar waarin Rorik met een grote vloot Frisia aanviel en een aantal gebieden daar ontving als *beneficium*. De begraver van de schat zou in dit geval deelnemer kunnen zijn geweest aan Roriks vloot en dus aan een zogezegde eerste golf van migranten. Westerklijf II wordt echter gedateerd op 877 en over dit jaar is in de narratieve bronnen niets te vinden over de komst van nieuwe Noormannenlegers. Gedacht kan worden dat het hier gaat om een schat van een Scandinaviër die al langer in Frisia woonde. Dit is echter onwaarschijnlijk, aangezien het aanwezige zilver (los van de Karolingische munten) overeenkomt met het zilver dat in Scandinavië in omloop was in de jaren 870'.¹⁴⁴ Mogelijk kan de datering van Westerklijf II met een aantal jaar verplaatst worden naar 882, zodat het samenvalt met de komst van Godfried. Kijkend naar principe 6 hoeft dit echter niet. De twee afzonderlijke zilverschatten kunnen juist worden gezien als bevestiging van het feit dat met de komst van Rorik een *migration chain* is ontstaan vanuit Scandinavië naar in ieder geval Wieringen en wellicht andere plekken in Frisia, als een 'self sustaining social process'.¹⁴⁵

---

¹⁴⁴ Besteman, 'A second Viking silver hoard from Wieringen: Westerklijf II', 68.

¹⁴⁵ Castles en Miller, *The age of Migration*, 28.

Conclusie

De vraag of er sprake is geweest van Scandinavische vestiging in negende-eeuws Frisia moet beantwoord worden aan de hand van zowel schriftelijke als archeologische bronnen. Hoewel de schriftelijke bronnen over Noormannen in deze periode puur vanuit Frankisch oogpunt zijn geschreven, komt er een aantal belangrijke punten uit naar voren. Ten eerste, dat er in een periode van met zekerheid 841 tot 885 een aantal Noormannenleiders (Harald, Rorik en Godfried) als getrouwen van de Frankische vorsten heerste over *beneficia* in Frisia. Vaak dwongen zij deze positie af door eerst met Noormannenlegers plaatsen in dit gebied te bezetten en dan te onderhandelen met de verschillende koningen. Slechts één keer (in de *AF* onder het jaar 882) wordt expliciet gemeld dat het schenken van land aan deze Noormannen ook als doel had dat zij zich met hun manschappen in Frisia zouden vestigen, maar het lijkt impliciet ook de bedoeling te zijn geweest in de andere gevallen. Uit de narratieve bronnen komt naar voren dat de gebieden Walcheren, Dorestad en Kennemerland ten minste in een gedeelte van de besproken tijd onder de heerschappij van de Noormannen vielen. Uit oorkondes blijkt dat ook de Betuwe met zekerheid, en gebieden langs de kust en rond de Vecht, de Lek en de Hollandse IJssel mogelijk door hen overheerst werden.

De archeologische bronnen met betrekking tot vestiging zijn uiterst schaars. Er zijn in het voormalige Frisia in de afgelopen decennia grote aantallen objecten zoals zwaarden, sieraden en gebruiksvoorwerpen gevonden, die aan de hand van stijl geclassificeerd kunnen worden als Scandinavisch. Het is echter vaak moeilijk te bepalen of deze objecten van lokale makelij zijn of werkelijk afkomstig uit Scandinavië. Zelfs wanneer dit laatste wel te bepalen is, kunnen objecten net zo goed gearriveerd zijn als handelsgoederen en is hier dus geen bewijs voor vestiging in te zien. De twee zilverschatten die zijn gevonden nabij het gehucht Westerklijf op het voormalige eiland Wieringen zijn de enige archeologische vondsten, die direct in verband zijn te brengen met een Scandinavische vestiging. Deze schatten, Westerklijf I en II, tonen een overeenkomst met het zilver dat in deze periode in omloop was in Scandinavië. De datering van beide schatten, respectievelijk 850 en 877, laat zien dat gedurende langere tijd mensen zich op Wieringen hebben gevestigd. Het feit dat het om zilver gaat dat vanuit Scandinavië is meegenomen en in Frisia begraven, toont aan dat de eigenaren bewust hun eigendommen hebben meegenomen om van Wieringen hun nieuwe thuis te maken. Deze zilverschatten komen qua datering overeen met het beeld zoals het in de schriftelijke bronnen wordt geschetst. Er is dus met zekerheid te zeggen dat er sprake was van Scandinavische vestiging in de periode van 841 tot 885 onder de heerschappij van Rorik

en andere Noormannenleiders.

Migratietheorie gaat ervan uit dat er een aantal principes zijn waaraan mensen voldoen wanneer zij zich ergens anders vestigen. Besproken is dat deze principes niet als bewijs voor vestiging kunnen dienen, maar dat het wel uiterst nuttig is deze theorieën over menselijk gedrag tijdens migratie te gebruiken om gevestigde ideeën over Scandinavische vestiging te toetsen. Gebleken is bijvoorbeeld, dat het feit dat Rorik meerdere malen terugkeerde naar Denemarken niet hoeft te betekenen dat hij niet in Frisia gevestigd was, aangezien terugkeer naar de plaats van herkomst veelvoorkomend gedrag is bij migranten en vaak de komst van nieuwe migranten bevordert. Migranten hoeven niet vastgeroest te zitten om te kunnen spreken van vestiging. Het is dus mogelijk dat zij opnieuw verkassen, bijvoorbeeld naar Engeland. Hoewel veel objecten geen bewijs voor vestiging kunnen leveren, kunnen ze wel aantonen dan Scandinaviërs genoeg contact hadden met Frisia om de informatie (of het ‘cultural capital’) te kunnen verzamelen die nodig was voor een succesvolle migratie. Ook het idee dat Scandinavische vestiging gepaard zou moeten gaan met het verdelen van landbouwgrond onder de Noormannen bleek ongegrond, aangezien migraties juist vaak op specifieke plaatsen georiënteerd zijn. Vooral in het begin zijn ze gericht op bijvoorbeeld handelsplaatsen. De uiteenlopende datering van de twee zilverschatten van Westerklijf wijst erop dat er wellicht gedurende een langere periode nieuwe migranten kwamen en dat hier misschien gesproken kan worden van een *migration chain*, waarbij er geen nieuwe komst van grote legers nodig was om nieuwe migranten te leveren.

Hoe nu verder? In Groot-Brittannië is een aantal DNA-onderzoeken gedaan waarbij gepoogd werd om de afkomst te bepalen van de huidige bevolking in een aantal plaatsen die in verband werden gebracht met Scandinavische en Angelsaksische vestiging. Hoewel een verschil tussen mensen van Keltische afkomst (de originele bevolking uit de oudheid) en Germaanse nieuwkomers waar te nemen is, zijn bijvoorbeeld Angelsaksen en Denen niet uit elkaar te houden.¹⁴⁶ Een vergelijkbaar probleem komt wellicht naar voren bij het vergelijken van Nederlands en Scandinavisch DNA, om maar te zwijgen van het feit dat het DNA van de huidige bevolking mogelijk meer zegt over het succes van de afstammelingen van de migranten in latere eeuwen dan over het wel of niet plaatsvinden van een migratie.¹⁴⁷ Een betere weg is wellicht het gebruik van stabiele isotopen onderzoek op graven uit de negende eeuw. Hierbij worden isotopen van bijvoorbeeld zuurstof of lood in de tanden van

---

¹⁴⁶ *The Anglo-Saxon World*, 294.

¹⁴⁷ *Ibidem*, 294.

overledenen gebruikt om te bepalen waar iemand is opgegroeid. Deze elementen worden namelijk opgenomen via het drinkwater en blijven achter in de tanden. Deze methode is al enkele malen met succes gebruikt om de herkomst van enkele negende-eeuwse individuen, begraven in Engeland, in Scandinavië te plaatsen.¹⁴⁸ Kort gezegd bieden de natuurwetenschappen dus mogelijk nieuwe invalshoeken op het vraagstuk van Scandinavische vestiging in Frisia.

---

¹⁴⁸ *The Anglo-Saxon World*, 294-295.

Bibliografie

Primaire Bronnen:

Annales Bertiniani (AB): Reinhold Rau (ed.), *Quellen zur Karolingischen Reichsgeschichte II* (Darmstadt 1958) 11-287.

Annales Fuldenses (AF): Reinhold Rau (ed.), *Quellen zur Karolingischen Reichsgeschichte III* (Darmstadt 1960) 19-177.

Annales Vedastini (AV): Reinhold Rau (ed.), *Quellen zur Karolingische Reichsgeschichte II* (Darmstadt 1958) 290-337.

Annales Xantenses (AX): Reinhold Rau (ed.), *Quellen zur Karolingischen Reichsgeschichte II* (Darmstadt 1958) 340-371.

Historia de Sancto Cuthberto: Anglo-Saxon Texts 3, ed. Ted Johnson South (Cambridge 2002).

Monumenta Germaniae historica, Diplomata Karolorum III, ed. Theodor Schieffer (Berlijn/Zürich 1966).

Regino Prumensis (RP): Reinhold Rau (ed.), *Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte III* (Darmstadt 1960).

Symeonis Monachi Opera Omnia Volume 1, Historia ecclesiae Dunelmensis, ed. Thomas Arnold (London 1883-1885).

The Anglo-Saxon Chronicles, ed. Michael Swanton (London 2000).

Literatuur:

Adams, William, Dennis Van Gerven, Richard Levy, 'The Retreat from Migrationism', *Annual Review of Anthropology* 7 (1978) 483-532.

Anthony, David, 'Migration in Archaeology: The Baby and the Bathwater', *American Anthropologist* 92 (1990) 895-914.

Anthony, David, 'Prehistoric Migration as Social Process', in: John Chapman en Helena Homerow (ed.), *Migration and Invasion in Archaeological Explanation* (Oxford 1997) 21-32.

- Besteman, Jan, 'De vondst van Westerklijf, Gemeente Wieringen: een zilverschat uit de Vikingperiode', *Oudheidkundige Mededelingen* 77 (1997) 199-226.
- Besteman, Jan, 'Two Viking Hoards from the Former Island of Wieringen (The Netherlands): Viking Relations with Frisia in an Archeological Perspective', in: J. Hines, A. Lane en M. Redknap (ed.), *Land, Sea and Home: Proceedings of a Conference on Vikingperiod Settlement, at Cardiff, July 2001* (Maney 2004) 93-108.
- Besteman, Jan, 'A second Viking Silver hoard from Wieringen: Westerklijf II', *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 93-93 (2006-2007) 5-80.
- Burmeister, Stefan, 'Archaeology and Migration: Approaches to an Archaeological Proof of Migration', *Current Anthropology* 41.4 (2000) 539-553.
- Blok, Dirk Peter, 'De Wikingen in Friesland', *Naamkunde* 10 (1978) 25-47.
- Castle, Stephen, en Mark Miller, *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World* (Basingstoke 2003).
- Chapman, John, en Helena Homerow, 'On The Move Again', In: John Chapman en Helena Homerow (ed.), *Migration and Invasion in Archaeological Explanation* (Oxford 1997) 1-8.
- Coupland, Simon, 'The Vikings in Francia and Anglo-Saxon England to 911', in: Rosamond McKitterick (ed.) *The New Cambridge Medieval History II* (Cambridge 1995) 190-201.
- Coupland, Simon, 'From Poachers to Gamekeepers: Scandinavian warlords and Carolingian kings', *Early Medieval Europe* 7 (1998) 1, 85-114.
- Es, W.A., van, 'Friezen, Franken en Vikingen', in: W.A. van Es en W.A.M. Hessing, *Romeinen, Friezen en Franken in het Hart van Nederland: van Trajectum tot Dorestad* (Utrecht 1994) 82-120.
- Gosses, Izaak Hendrik, 'Deensche heerschappij in Friesland gedurende den Noormannentijd' in: I. H. Gosses en J. F. Niermeyer (ed.), *Verspreide Geschriften* (Groningen 1946) 130-151.
- Hårdh, Birgitta, *Silver in the Viking Age. A regional economic study* (Stockholm 1996).
- Harkel, Letty, ten, 'A Viking Age Landscape of Defence in the Low Countries? The Ringwalburgen in the Dutch Province of Zeeland', in: J. Baker, S. Brookes, A. Reynolds (ed.), *Landscapes of Defence in Early Medieval Europe* (Turnhout 2013) 223-258.

- Hatton, Timothy J., en Jeffrey G. Williamson, *The Age of Mass Migration: Causes and Economic Impact* (New York 1998).
- Heeringen, Robert M., van, 'Een zilveren toiletgarnituur uit de Vikingtijd van het strand van Domburg', *Walacria* 3 (1990) 51-60.
- Heeringen, Robert M., van, Peter A. Henderikx en Alexandra Mars, *Vroeg-Middeleeuwse ringwalburgen in Zeeland* (Amersfoort 1995)
- Henderikx, Peter A., 'De ringwalburgen in het mondingsgebied van de Schelde in Historisch Perspectief, in: Robert M. Van Heeringen, Peter A. Henderikx en Alexandra Mars, *Vroeg-Middeleeuwse ringwalburgen in Zeeland* (Amersfoort 1995) 71-112.
- Henderikx, Peter, 'Het Cartularium van Radbod', in: D.P Blok e.a. (red.), *Datum et Actum. Opstellingen aangeboden aan Jaap Kruisheer ter gelegenheid van zijn vijftenzestigste verjaardag* (Amsterdam 1998) 231-264.
- Henstra, Dirk Jan, *Friese graafschappen tussen Zwin en Wezer: Een overzicht van de grafelijkheid in middeleeuw Frisia (ca. 700-1200)* (Assen 2012).
- Higham, Nicholas J., en Martin J. Ryan, *The Anglo-Saxon World* (New Haven en Londen 2013).
- Jesch, Judith, *Ships and Men in the Viking Age. The Vocabulary of Runic Inscriptions and Skaldic Verse* (Woodbridge 2001).
- Lee, Everett, 'A Theory of Migration', *Demography* 3 (1966) 47-57.
- McLeod, Shane, *The Beginning of Scandinavian Settlement in England. The Viking 'Great Army' and Early Settles, c. 865-900* (Turnhout 2014).
- Nelson, Janet, 'Introduction', in: Janet Nelson (ed.), *The Annals of St-Bertin* (Manchester 1981) 1-19.
- Ravenstein, Ernest, 'The Laws of Migration', *Journal of the Statistical Society* 48 (1889) 167-235.
- Redmond, Angela, *Viking Burial in the North of England: A Study of Contact, Interaction and Reaction between Scandinavian Migrants with Resident Groups, And the Effect of Immigration on Aspects of Cultural Continuity* (Oxford 2007).

Regteren Altena, Herman Hendrik, van, e.a. *De Vikingen in de Lage landen: Getoetst aan de Danelaw* (Amsterdam 1971).

Samplonius, Kees, 'Friesland en de Vikingtijd: de ring van Senja en de Vierentwintig Landrechten', *It Baeken* 60 n. 2 (1998) 89-101.

Trafford, Simon, 'Ethnicity, Migration Theory and the Historiography of the Scandinavian Settlement of England', in: Dawn M. Hadley en Julian D. Richards (eds.), *Cultures in Contact: Scandinavian Settlement in England in the Ninth and Tenth Centuries* (Turnhout 2000) 17-39.

Tuuk, Luit, van der, *Vikingen, Noormannen in de Lage Landen* (Utrecht 2015).

Vries, Jan, de, *De Vikingen in de Lage Landen bij de zee* (Haarlem 1923).

Willemsen, Annemarieke, 'Scattered across the Waterside: Viking Finds from the Netherlands', in: Rudolf Simek en Ulrike Engel (eds.), *Vikings on the Rhine: Recent Research on Early Medieval relations between the Rhinelands and Scandinavia* (Wenen 2004) 65-82.

Woolf, Alex, *From Pictland to Alba 789-1070* (Edinburgh 2007).